

*Журавська З. В.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ «ОСОБИСТА НЕБЕЗПЕКА» І «ОСОБИСТА БЕЗПЕКА» ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ

Анотація. В статті розглядаються, аналізуються та узагальнюються різноманітні підходи до визначення понять «особиста небезпека» і «особиста безпека» засуджених у виправних колоніях. Пропонується власне визначення терміна «право засуджених на особисту безпеку».

Ключові слова: особиста безпека, засуджений, виправна колонія, виконання покарань.

Постановка проблеми. Право на особисту безпеку належить до фундаментальних прав людини та громадянина. У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Зміст діяльності держави, її органів і посадових осіб полягає в охороні й утвердженні зазначеної цінності. Виходячи з цього, закріплене у ст. 10 КВК право засуджених на особисту безпеку низка науковців (А.Х. Степанюк, І.Я. Яковець) небезпідставно відносить до основних прав осіб, які відбувають кримінальні покарання [1, с. 47].

У широкому значенні безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої загрози [2, с. 42].

У доктринальних джерелах уживають також поняття «небезпека», яке, на переконання Є.П. Желібо, В.В. Зацарного, разом із поняттям «безпека» є центральним поняттям в безпеці життєдіяльності; їх використовують у різних сферах діяльності людини [3, с. 25]. У науці є кілька визначень цих понять. Так, О.Ф. Скакун і Д.О. Бондаренко вважають, що безпека особи – це стан захищеності її життєво важливих інтересів й оптимальної (найбільш сприятливої) життєдіяльності в певних конкретно-історичних умовах [4, с. 26].

Я.Ю. Кондратьєв стверджував, що безпека – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, для навколишнього природного середовища [5, с. 50]. В основі наведеної дефініції лежить визначення цього поняття, подане в Правилах обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд, що затверджені наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України й Держнаглядохоронпраці України від 27 листопада 1997 р. № 32/288 [6].

Автори спеціальної літератури, зокрема підручника «Безпека життєдіяльності» (Є.П. Желібо, В.В. Зацарний), поняття «безпека» визначають як ступінь свободи від ризику або ж відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди життю та здоров'ю людини за будь-яких умов існування [3, с. 25].

У Міжнародній поліцейській енциклопедії міститься таке визначення цього поняття: 1) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; 2) здатність предмета, явища або процесу зберігати свою сутність, основні ознаки, властивості за знищувального впливу з боку інших предметів, явищ або процесів [7, с. 41].

У Законі України «Про основи національної безпеки» наведено визначення поняття національної безпеки, що є родовим поняттям «безпеки», а саме: це захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, за умов виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [8].

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових та навчально-методичних джерел по курсу «Кримінально-виконавче право України» засвідчив, що в основному питання щодо змісту поняття «особиста безпека» розглядаються через змістовне вираження в інших галузях права поняття «безпека». На підставі цього в науці використовують різні типологічні моделі визначення даної правової категорії. Так, В.А. Ліпкан досить аргументовано довів, що для кращого сприйняття поняття «безпека» слід його розглядати у контексті трьох диференційованих груп, а саме: а) нормативно-правову, яка передбачає виявлення напрямків щодо визначення зазначеного поняття в нормативно-правових актах України; б) доктринальну, в якій дано основні напрями до визначення поняття «безпека», що містяться в науковій літературі; в) енциклопедичну, в якій окреслюються підходи щодо з'ясування змісту цього поняття, які визначені в енциклопедичних джерелах і словниках [9, с. 12]. При цьому нормативно-правовий напрямок він виразив через наступні формули:

1. Безпека – відсутність ризику, загроз і небезпек. Так, приміром, безпека визначається, як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також навколишнього середовища [10].

2. Безпека – властивість систем. Зокрема, безпека атомної станції визначається як властивість атомної станції за умов нормальної експлуатації, порушень нормальної експлуатації, аварійних ситуацій і т.п. обмежувати радіаційний вплив на персонал, населення і довкілля встановленими межами [11].

3. Безпека – стан захищеності від ризиків, загроз і небезпек. Так, під безпекою за надзвичайних ситуацій розу-

міють стан захищеності населення, об'єктів довкілля від небезпеки за надзвичайних ситуацій [12].

4. Безпека – відповідність певним правилам, параметрам. Наприклад, безпека м'яса та яєць визначається як відповідність їх ветеринарним і санітарним правилам та нормативам [13].

5. Безпека – комплекс заходів. Зокрема, під безпекою руху поїздів розуміють комплекс організаційних і технічних заходів, спрямованих та забезпечених безаварійної роботи та утримання в постійній справності залізничних споруд, колій, рухомого складу, обладнання, механізмів і пристроїв [14].

6. Поняття безпеки визначається формулою прийнятої шкоди [9, с. 12-14]: безпека – стан, за якою ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятого рівня [15].

Як показало вивчення праць науковців кримінально-виконавчого напрямку в Україні, доктринальна група вираження поняття «безпека» знайшла своє місце і в їх наукових розробках. Так, А.Х. Степанюк та І.С. Яковець у першому науково-практичному коментарі до КВК України у 2005 році під безпекою розуміли гарантію, необхідну умову життєдіяльності особи, що дозволяє їй зберігати та збільшувати духовні та матеріальні цінності [1, с. 47].

О.М. Джужа та О.І. Осауленко у підручнику «Кримінально-виконавче право України» (2010 р.) також сформулювали поняття «особистої безпеки засуджених», під якою вони розуміють гарантовану міжнародним правом та українським законодавством захищеність життя, здоров'я, інших життєво важливих і соціально значимих інтересів цієї категорії громадян від завдання шкоди, а також запобігання небезпеці та загрозам, які виникають у процесі відбування (виконання) кримінальних покарань у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі [16, с. 212].

Таким чином, якщо узагальнити сформульовані в наці поняття «безпека» та «особиста безпека засуджених», то під особистою безпекою засуджених до позбавлення волі слід розуміти визначену та гарантовану на нормативно-правовому рівні, а також забезпечену правоохоронною діяльністю посадових осіб органів і установ виконання покарань та інших осіб захищеність їх прав і законних інтересів від різноманітних загроз, що посягають на їх життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість та інші законні інтереси.

Для розуміння поняття «безпека» одним з ключових є слово «небезпека», відчуття якої в кожній особі (зокрема, засуджених) має глибоко індивідуальний характер, що залежить переважно від: 1) рівня соціального й суспільного розвитку особи; 2) ситуації та суспільного устрою, що позитивно чи негативно впливають на світосприйняття особи (громадянина).

Узагальнивши всі наведені визначення поняття «небезпека», можна зробити висновок про те, що це явища, процеси, об'єкти, інформація та самі люди, які можуть спричинити небажані наслідки та призводити до погіршення стану здоров'я чи смерті людини, завдавати шкоди навколишньому середовищу й об'єктам громадської діяльності [3, с. 26].

Як свідчить практика, джерелами небезпеки є природні процеси та явища, техногенне середовище й людські дії. Зокрема, ураховуючи, що людина постійно взаємодіє з

навколишнім середовищем і перетворює його, воно впливає на життєдіяльність людини, небезпека об'єктивно існує в просторі й часі та реалізується у вигляді потоків енергії, речовин, інформації. Іншими словами, взаємодія людини з навколишнім середовищем виявляється в наявності прямих і зворотних зв'язків. Результат цієї взаємодії може змінюватися в широких межах: від позитивного до катастрофічного, супроводжується загибеллю людей і руйнуванням компонентів середовища. За цих умов може йтися про явний вияв небезпеки у вигляді негативних наслідків, що наступають, як правило, раптово та визначаються, на думку науковців (Є.П. Желібо, В.В. Зацарний) як дія небезпек [3, с. 26].

Вивчення практики виконання та відбування покарань в Україні свідчить, що здебільшого небезпека для засуджених має прихований характер і перетворюється в реальну небезпеку за наявності таких умов: а) небезпека реально існує; б) засуджений перебуває в зоні дії небезпеки; в) засуджений не має ефективних засобів захисту, не використовує їх, ці засоби є неефективними [17, с. 3-6].

Для засуджених, особливо для осіб, яких тримають в УВП, унаслідок скупчення на ізольованій території носіїв небезпеки для інших об'єктів (громадян, суспільства та держави загалом), небезпека має потенційний характер, що охоплює всі зазначені вище умови. Це й обумовлено й тим, що аксіома потенційної небезпеки свідчить про те, що в жодному виді діяльності не можна досягти абсолютної безпечності, тобто будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною [3, с. 27]. Крім того, згідно з цією аксіомою, усі дії людей і всі компоненти життєвого середовища, крім позитивних властивостей та наслідків, мають здатність створювати небезпеку. Будь-яка нова позитивна дія неминуче супроводжується виникненням нової потенційної небезпеки чи групи небезпек. Саме тому навіть на найвищому рівні, зокрема техніки, абсолютне усунення джерел небезпеки є неможливим. Завдання полягає лише в тому, щоб звести її до мінімуму.

Отже, якщо узагальнити зазначені вище та інші підходи щодо визначення змісту термінів «безпека» та «небезпека», то можна констатувати, що «право засуджених на особисту безпеку» – це міра можливої поведінки засудженого під час відбування покарання, що визначена на нормативно-правовому та особистісному рівнях як та, яка забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина.

Загальновизнаною у кримінально-виконавчому праві України є позиція, згідно з якою відбування покарання розуміють як забезпечений державним примусом правовий стан засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок набирає законної сили, і полягає в підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями [18, с. 7]. Відповідно до вимог ст.ст. 532-540 КПК, вирок суду набирає законної сили після закінчення строку на подання апеляції, а вирок апеляційного суду – після закінчення строку на подання касаційної скарги, унесення касаційного подання, якщо його не було оскаржено чи на нього не було внесено подання, при цьому обвинувальний вирок виконують після набрання ним законної сили. Саме цей вирок, як зазначено в ст. 4 КВК, і є підставою для відбування покарання засудженим.

Правовий статус (стан) засудженого визначено у главі 2 КВК та інших законах України, зокрема тих, які встановлюють порядок й умови виконання та відбування конкретного виду покарання [19, с. 31-36].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КВК, під час виконання та відбування покарання держава охороняє лише законні інтереси засуджених, які з позицій змісту права на особисту безпеку є важливими інтересами людини та громадянина. У науці законними інтересами засуджених вважають їх прагнення, що закріплені в правових нормах конкретної дії щодо володіння певними благами, які задовольняють, зазвичай, за результатами оцінювання поведінки засуджених посадовими особами органів виконання покарань чи адміністрацією установ виконання покарань, прокуратурою, судом тощо [19, с. 34].

Висновки. Визначення поняття «право засуджених на особисту безпеку» є важливим як з позицій теорії права, так і практики його реалізації забезпечення на нормативно-правовому й особистісному: (віктимологічному) рівнях. З огляду на зазначене, варто було б доповнити ст. 10 КВК «Право засуджених на особисту безпеку» приміткою, у якій визначити це поняття за алгоритмом, що запропонований, зокрема, й у цій статті.

Література:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т./ Відп. редактори: Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1231 с.
3. Желібо С.П., Зацарний В.В. Безпека життєдіяльності: Підручник. – К.: Каравела, 2006. – 288 с.
4. Юридический научно-практический словарь – справочник (основные термины и понятия) (Скаун О.Ф., Бондаренко Д.А.) / Под общ. ред. профессора Скаун О.Ф. – Харьков: Эспада, 2007. – 488 с.
5. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 560 с.
6. Правила обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд: Затв. Наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України та Держнаглядохоронпраці України від 27 листопада 1997 р. № 32/288 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 48. – 65 с.
7. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т./ Відп. редактори: Ю. І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – Т. 4. – 1223 с.
8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 року № 964-IV // Офіційний вісник України від 01.08.2003. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
9. Ліпкан В.А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України: Монографія. – К.: ТЕКСТ, 2008. – 440 с.
10. Про затвердження та введення в дію Положення з питань обстеження, оцінки, технічного стану, паспортизації та поточної експлуатації будівель та споруд у галузі зв'язку: Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 28 квітня 2004 р. № 88 // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0088570-04>

11. Про затвердження Загальних положень забезпечення безпеки атомних станцій: Наказ Державної адміністрації ядерного регулювання від 9 грудня 1999 року № 63 // Офіційний вісник України від 31.03.2000 – 2000. – № 11. – Ст. 430.
12. Про затвердження Положення про проведення планово-переджувальних ремонтів меліоративних систем і споруд: Наказ Державного комітету України по водному господарству від 01 жовтня 1999 року № 151 // Офіційний вісник України від 05.05.2003. – 2003. – № 16. – Ст. 682.
13. Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для птахівничих господарств і вимог до їх проектування: Наказ Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 3 липня 2001 року № 53 // Офіційний вісник України від 27.07.2001. – 2001. – № 28. – Ст. 1281.
14. Про залізничний транспорт: Закон України від 17 серпня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 40. – Ст. 1831.
15. Про затвердження Положення про нагляд за безпекою польотів при організації повітряного руху: Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 15 грудня 2005 р. № 917 // Офіційний вісник України від 11.01.2006. – 2005. – № 52. – Ст. 3377.
16. Кримінально-виконавче право України: Підручник/ О.М., Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
17. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2007 році // Інформ. бюл. – К.: Держ. Департамент України з питань виконання покарань, 2008. – Кн. 2. – 53 с. (диск).
18. Степанюк А.Х. Діяльність органів та установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права // Кримінально-виконавче право: підручник / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2011. – С. 7-8.
19. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

Журавская З. В. Научные подходы определения дефиниций «личная опасность» и «личная безопасность» осужденных в исправительных колониях

Аннотация. В статье рассматриваются, анализируются и обобщаются различные подходы к определению понятий «личная опасность» и «личная безопасность» осужденных в исправительных колониях. Предлагается собственное определение термина «право осужденных на личную безопасность».

Ключевые слова: личная безопасность, осужденный, исправительная колония, исполнения наказаний.

Zhuravska Z. Scientific approaches determine the definitions of «personal danger» and «personal safety» of prisoners in correctional facilities.

Summary. The article discusses, analyzes and summarizes the various approaches to the definition of the terms «personal risk» and «personal security» prisoners in correctional facilities. Proposed his own definition of the term «right of prisoners to personal safety.»

Key words: personal safety, convict, penal colony, penitentiary.